

ПРИНЦИП СУДОВОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУ ПРИРОДНОГО СУДУ

Розкрито правову природу принципу "природного суду" як фундаментального конституційно-правового надбання цивілізованого людства, який покликаний захистити людину, її права та свободи від можливого свавілля судів як інструменту терору й неправомірного переслідування особи. Виокремлено ознаки "особливого суду" в контексті ст. 125 Конституції України.

Підтверджено, що судова влада в державі має бути єдиною і цілісною. Така єдність і цілісність має забезпечуватися єдиною спільною метою і завданнями, які покладаються на суди, незалежно від місця в системі судоустрою та юрисдикційної спеціалізації. Тому суди, які наділяються особливими, відмінними від загальних судів метою і завданнями, є особливими судами.

Досліджено міжнародний та зарубіжний досвід, який вказує на допустимі межі судової спеціалізації з метою забезпечення рівного та справедливого судового захисту. Проте існують країни, судова влада яких не спромоглася здобути необхідного рівня незалежності. Для подолання такого кризового стану судової влади держави вимушені вдаватися до екстраординарної судової спеціалізації. Фактично наявність відокремлених антикорупційних судів (суддів) вказує на те, що інші судді є потенційно залежними, а тому довіряти розгляд певної категорії проваджень їм неможна. Встановлено, що така судова спеціалізація має бути тимчасовим заходом, оскільки всі судді мають бути рівними у своїй незалежності та відповідати належному рівню легітимності.

З'ясовано, що за наявних умов, у яких опинилася Україна, екстремально важливо досягнути розумного балансу в дотриманні національного суверенітету та конституційної законності, з одного боку, та зовнішніми впливами міжнародних та зарубіжних суб'єктів, які намагаються адмініструвати правову систему нашої держави, з іншого.

Ключові слова: *судова спеціалізація, спеціалізований, природний суд, право на справедливий суд, Вищий антикорупційний суд, особливий суд, надзвичайний суд.*

Вступ. У сучасних умовах інтенсивного розвитку суспільних відносин та ускладнення їх правового регулювання, усе частіше держави звертаються до інституту спеціалізації судоустрою та судочинства. Зокрема, в Україні на конституційному рівні встановлено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації, також відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. Водночас у Конституції України зазначається, що створення надзвичайних та особливих судів не допускається. У ст. 31 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" (2016 р.) встановлено, що в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ. До цієї категорії судів нині належать Вищий суд із питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд.

Проте в українських політичних колах розгорнулася гостра дискусія щодо конституційності антикорупційного суду й, відповідно, суб'єкт права на конституційне подання поставив під сумнів низку положень Закону "Про Вищий антикорупційний суд" і звернувся до Конституційного Суду України про визнання цього закону неконституційним. Конституційний Суд України розпочав судову конституційне провадження щодо цього питання. Ознайомлення із правовою позицією суб'єкта конституційного подання вказує на те, що ключове питання цього конституційного провадження стосується наявності ознак "особливого суду" (у розумінні ч. 6 ст. 125 Конституції України) у механізмі законодавчого регулювання правового статусу Вищого антикорупційного суду.

З метою пошуку об'єктивної відповіді на існуючу колізію виникає необхідність з'ясування правової природи судової спеціалізації та виокремлення ключових ознак "особливого суду".

Суди загальної юрисдикції є судами універсальної спеціалізації. Проте інтенсивний розвиток суспільних відносин все більше ускладнює їх правове регулювання, що змушує держави звертатись до окремих форм судової спеціалізації для забезпечення оптимального судового захисту. Крім того, принцип судової спеціалізації встановлюється на рівні конституцій окремих держав. Згідно зі ст. 125 Конституції України встановлено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації. Також встановлено, що відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. Водночас у цій конституційній нормі зазначається, що створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

За даними Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) судові системи в 48 державах та утвореннях поділяються на системи, де більшість справ розглядаються в судах загальної юрисдикції, та системи, де значна частина спорів розглядаються спеціалізованими судами. У 19 державах та утвореннях відсутні спеціалізовані суди першої інстанції (Андорра, Чехія, Грузія, Велика Британія – Північна Ірландія) або спеціалізовані суди першої інстанції нечисленні (Вірменія, Боснія та Герцеговина, Данія, Латвія, Литва, Республіка Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Словенія, Румунія, "Колишня югославська Республіка Македонія", Україна, Велика Британія – Англія та Уельс, Велика Британія – Шотландія). І навпаки, у Хорватії, Франції, Португалії спеціалізовані суди становлять понад 30 % судів першої інстанції, а в Бельгії, Мальті чи Монако – близько 50 %.

Спеціалізовані суди першої інстанції розглядають різні справи. У більшості держав та утворень є спеціалізовані адміністративні суди, арбітражні та трудові суди. У кількох державах та утвореннях присутні суди, які займаються, наприклад, військовими справами, сімей-

ними справами, справами про примусове виконання кримінальних санкцій, виплати орендної плати. Спеціальні суди існують у Фінляндії (Верховний суд з імпідменту: звинувачення проти міністрів), Іспанії (суд, що займається справами про насильство над жінками), Туреччині (цивільні та кримінальні суди у справах про інтелектуальну власність) [1, с. 39].

У цьому контексті постає питання щодо правової природи судової спеціалізації у її співвідношенні із принципом "природного суду", а також допустимих меж спеціалізації судової юрисдикцій.

Виклад основного матеріалу. Принцип "природного суду (судді)" (ісп. – *juez natural*) становить фундаментальну гарантію права на справедливий суд. Ідейну основу цього принципу можна вже побачити у *Великій хартії вольностей* (1215 р.) у "праві на суд рівних відповідно до законів країни" [2, с. 65]. Водночас у період Великої французької революції принцип природного суду відобразився у *Конституції Франції* (1791 р.) [3], де встановлювалося, що громадяни не можуть бути позбавлені законної підсудності ніякими спеціальними указами, ні іншими розпорядженнями про передання чи вилучення їхніх справ, крім випадків, передбачених законом.

Ідея "природного суду" стала визначальною для конституційного ладу багатьох країн світу. Наприклад, згідно з доповіддю Венеціанської комісії щодо незалежності судової системи [4], багато європейських конституцій містять суб'єктивне право особи на розгляд її справи "законним суддею" (у законодавчих положеннях часто визначається як "суддя природного права, попередньо встановлений законом"). У висновку цієї доповіді зазначено, що базові принципи, які стосуються незалежності судової системи, мають бути закріплені в Конституції чи текстах еквівалентної юридичної сили. Серед них головними є такі: судова система є незалежною від інших органів державної влади, судді у своїй діяльності підпорядковуються тільки закону, розрізняються лише за функціями, які вони виконують, включно з принципом того, що суддя природного права чи суддя за законом попередньо встановлюється законом та є незмінюваним.

Найчастіше такі гарантії формують через заперечне речення, наприклад, у Конституції Бельгії: "Жодна особа не може без власного бажання бути позбавлена можливості розгляду її справи суддею, що призначений їй законом" (ст. 13), або Італії: "Жодна особа не може бути позбавлена можливості розгляду її справи суддею природного права, установленим законом". Інші конституції визначають "право на розгляд справи суддею, установленим законом" стверджувальним чином, наприклад, Конституція Словенії: "Кожна особа має право на своєчасне винесення рішення щодо її прав та обов'язків або висунутих проти неї обвинувачень судом, установленим законом. Тільки суддя, призначений за правилами, заздалегідь установленими законодавством, та відповідними судовими регламентами, може судити цю особу".

Також згідно з § 24 Конституції Естонії: "Жодна особа не може бути без власного бажання переведена з юрисдикції одного суду до юрисдикції іншого суду"; Ст. 8 Конституції Греції: "Жодна особа не може без власного бажання бути позбавлена права на розгляд її справи суддею, установленим законом"; Ст. 33 Конституції Ліхтенштейну: "Жодна особа не може бути позбавлена права на розгляд її справи відповідним суддею; створення спеціальних трибуналів заборонене"; Ст. 13 Конституції Люксембургу: "Жодна особа не може бути позбавлена права на розгляд її справи суддею, установленим законом"; Ст. 17 Конституції Нідерландів: "Жо-

дна особа не може бути без власної волі позбавлена доступу до суду, до якого вона має право звертатися згідно із законом", Ст. 83 Конституції Австрії: "Жодна особа не може бути позбавлена права на розгляд її справи суддею, установленим законом"; Ст. 32 п. 9 Конституції Португалії: "Жодна особа не може бути позбавлена доступу до суду, що вже мав відповідну юрисдикцію за законом, що раніше був чинним"; Ст. 48 Конституції Словаччини: "Жодна особа не може бути виключена з юрисдикції судді, що був визначений для неї законом. Юрисдикція суду встановлюється законом"; Ст. 101 Основного закону Німеччини: "Жодна особа не може бути виключена з юрисдикції свого законного судді" [5, с. 103].

На сьогоднішня ідея природного суду відображена у ст. 14 *Міжнародного пакту про громадянські й політичні права* (далі – МПГПП), де встановлено, що всі особи є рівними перед судами і трибуналами і кожен має право у процесі розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або в разі визначення його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону; а також у ст. 6 *Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод*, яка встановлює право на справедливий суд, і передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Принцип природного суду деталізується у п. 5 *Основних принципів незалежності судових органів* (1985 р.) [6] де встановлено, що кожна людина має право на судовий розгляд у *звичайних судах або трибуналах*, які застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні створюватися трибунали, що не застосовують встановлених належним чином юридичних процедур, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів.

У сучасному розумінні принцип природного суду означає, що жодна особа не може бути засуджена інакше, ніж звичайним, раніше встановленим, компетентним судом або суддею. Як наслідок цього принципу, не допускається створення *екстрених*, "ad hoc", *надзвичайних судів* і судів, створених "ex post facto". Незважаючи на те, що принцип "природного суду (судді)" заснований на суміжному принципі рівності перед законом і судом, який означає, що закони не повинні бути дискримінаційними або застосовуватися суддями дискримінаційним чином, проте, як зазначає Комітет із прав людини, "право на рівність перед законом і на рівний захист закону без будь-якої дискримінації не означає, що будь-яка різниця в поводженні є дискримінаційною". Проте, як неодноразово вказував Комітет, різниця в поводженні допустима, тільки якщо вона заснована на розумних і об'єктивних критеріях.

Комісія з прав людини підтвердила принцип "природного судді" у деяких прийнятих нею резолюціях. Наприклад, у резолюції 1989/32 Комісія рекомендувала державам брати до уваги принципи, що містяться у проєкті *Загальної декларації про незалежність правосуддя*, також відомої як Декларація Сінгві (стала основою для Основних принципів ООН, що стосуються незалежності судових органів). Стаття 5 цієї Декларації встановлює: "(b) *Ніякий судовий орган не повинен*

створюватися *ad hoc*, з метою підміни юрисдикції, якою належним чином наділені суди; (с) Кожен має право на розгляд його справи з належною терміновістю і без необґрунтованих затримок звичайними судами або судовими трибуналами, в установленому законом порядку, з можливістю судового перегляду; (е) У періоди надзвичайних ситуацій держава має докладати всіх зусиль для того, щоб справи цивільних осіб, обвинувачених у будь-яких кримінальних правопорушеннях, розглядалися звичайними цивільними судами". Також варто виокремити дві резолюції про "чесність і непідкупність судової системи", у яких Комісія ще раз зазначала, що "кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, які застосовують установлені юридичні процедури, а також і те, що трибунали, які не застосовують установлені належним чином юридичні процедури, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів, створюватися не повинні".

Існування спеціалізованих судів або юрисдикцій дуже поширене й обумовлене специфікою розглянутих питань. Зокрема, спеціалізовані юрисдикції існують у багатьох правових системах для вирішення питань, пов'язаних із трудовим, адміністративним, сімейним, комерційним правом тощо. До того ж у процесі розгляду кримінальних справ у особливих випадках існування спеціальних юрисдикцій для певних груп, таких як корінні народи і неповнолітні, визнається міжнародним правом і обумовлено особливостями осіб, щодо яких ведеться кримінальне переслідування.

У своїй діяльності Комітет із прав людини не виробив значної практики, що стосується принципу "природного судді", проте він торкався питання про "надзвичайні" або спеціальні суди. Традиційно він не розглядав спеціальні суди, які за своєю суттю несумісні з п. 1 ст. 14 МПГПП [7, с. 8–9].

У зауваженні загального порядку № 13, прийнятому 1984 р. Комітет із прав людини висловив таку позицію: "Положення ст. 14 застосовуються до всіх, як звичайних, так і спеціальних, судів і трибуналів, й охоплюються цією статтею. Комітет зазначає існування в багатьох країнах військових і спеціальних судів, які розглядають справи цивільних осіб. Це могло б призвести до серйозних проблем у тому, що стосується справедливого, неупередженого і незалежного відправлення правосуддя. Часто причина створення таких судів полягає в тому, щоб дозволити застосування виняткових процедур, що не відповідають звичайним нормам правосуддя. Хоча Пакт і не забороняє такі категорії судів, проте розгляд цивільних справ такими судами може здійснюватися на винятковій основі і проводитися в умовах, за яких справді повністю дотримуються всі гарантії, передбачені статтею 14... Якщо держави-учасники під час надзвичайного стану у країні вирішують, як передбачено у ст. 4, відступити від звичайної процедури, дотримуватися якої вимагає ст. 14, то вони повинні забезпечити, щоб ці відступи не виходили за межі, які необхідні внаслідок гостроти фактичного положення, і задовольняли інші умови п. 1 ст. 14" [7, с. 10].

Комітет неодноразово висловлював свою стурбованість щодо використання спеціальних судів і в кількох випадках рекомендував подібні суди скасувати. Комітет також розглядає скасування спеціальних судів як фактор, що робить позитивний внесок в імплементацію МПГПП на національному рівні.

Для прикладу, Комітет рекомендував Нігерії скасувати "всі укази, які встановлюють спеціальні трибунали

або скасовують звичайні конституційні гарантії основних прав, або юрисдикцію звичайних судів".

У справі проти Нікарагуа Комітет установив, що "процедури перед *Tribunales Especiales de Justicia* [спеціальні трибунали *ad hoc*] не надавали гарантій справедливого розгляду, передбачених ст. 14 Пакту".

Комітет установив порушення права на справедливий судовий розгляд у справі, у якій відносно обвинуваченого проводилося судове слухання і він був засуджений і в першій, і в апеляційній інстанціях, які складалися з "безликих суддів", без належного забезпечення громадських слухань і змагального процесу; йому не було дозволено бути присутнім і захищати себе під час розгляду, ні особисто, ні через свого представника, і не було надано можливості ставити запитання свідкові обвинувачення.

У схожій справі, що стосується Перу, Комітет дійшов висновку, що "сама природа системи розглядів "безликими суддями" у віддаленій в'язниці заснована на виключенні громадськості з розгляду. У цій ситуації обвинувачені не знають, ким є судді, які здійснюють щодо них розгляд, а для підготування обвинувачених до захисту і спілкування зі своїми адвокатами створюються неприпустимі перешкоди. Крім того, ця система не здатна гарантувати головний аспект справедливого суду: *суд повинен бути, і це має бути очевидно, незалежним і безстороннім*. У системі розгляду, проведеного "безликими суддями", не гарантовано ні незалежність, ні неупередженість суддів, оскільки суд, будучи заснованим *ad hoc*, може включати в себе діючих службовців збройних сил".

Комітет із прав людини зазначив, що спеціальні трибунали повинні виконувати положення ст. 14 МПГПП. Проте він сказав, що "доволі часто причини створення таких судів полягають у тому, щоб допустити застосування виняткових процедур, які не відповідають звичайним нормам правосуддя".

Міжамериканська комісія з прав людини також звернулася до принципу "природного судді". Позиція Комісії була чітко узагальнена в рекомендаціях загального порядку, які вона сформулювала для своїх держав-членів 1997 р.: "У зв'язку з питаннями юрисдикції Комісія нагадує державам-членам, що судові провадження щодо їхніх громадян повинні проводитися відповідно до звичайних законів і системи правосуддя та їхніми природними (натуральними) суддями" [7, с. 11].

Якщо звернутись з цього питання до практики ЄСПЛ (далі – Суд) щодо застосування ст. 6 ЄКПЛ, то можемо бачити, що праву на природний (справедливий) суд найбільш дисонують суди "особливої" спеціалізації, зокрема суди державної безпеки та надзвичайного стану або ж військові суди. Наприклад, у справі "Арап Ялгін та інші проти Туреччини" (Arap Yalgin and Others vs Turkey) (2001р.) (46.) Суд дійшов висновку, що в разі, коли до складу колегії суду входять особи, що з погляду виконання своїх службових обов'язків і організації роботи є підлеглими однієї зі сторін процесу, обвинувачені особи можуть мати правомірні сумніви в їхній незалежності. Така ситуація серйозно впливає на довіру, якою суди повинні користуватися в демократичному суспільстві... Крім того, Суд надав великого значення тому факту, що цивільній особі доводиться постати перед судом, що складається, хай навіть частково, із військово-службовців... (47.) З огляду на вищенаведене, Суд вважає, що заявники, справу яких за обвинуваченнями в спробі підірвати конституційний лад держави розглядає військовий трибунал, можуть мати правомірні підстави для побоювань з приводу того, що їхню справу

розглядав суд, до складу якого входило двоє військових суддів і армійський офіцер, підпорядкований командувачеві в умовах воєнного стану. При цьому той факт, що в складі суду було двоє цивільних суддів, чия незалежність і безсторонність не викликає сумнівів, не відіграє тут ніякої ролі... (48.) Отже, побоювання заявника з приводу недостатньої незалежності та безсторонності військового суду можна розглядати як об'єктивно виправдані.

У справі "Ергін проти Туреччини" (Ergin v. Turkey) (2006 р.) Суд дійшов висновку, що (47.) повноваження військового кримінального правосуддя не мають поширюватися на цивільних осіб, якщо немає вагомих причин для виправдання такої ситуації і якщо тільки воно не здійснюється на чіткій і передбачуваний правовій основі. Наявність таких причин належить обґрунтувати в кожному конкретному випадку. Отже, недостатньо, щоб національне законодавство передбачало передання певних категорій правопорушень військовим судам *in abstracto*. (54.) ... Суд вважає цілком зрозумілим, що заявник як цивільна особа, що перебуває під судом, який складається лише з військових офіцерів, за звинуваченням у вчиненні правопорушень, пов'язаних із веденням пропаганди проти військової служби, міг мати побоювання щодо суддів, оскільки ті належали до армії, яку можна було ототожити зі стороною процесу. Відповідно, заявник міг обґрунтовано побоюватися, що Суд Генерального штабу потрапить під неналежний вплив упереджених думок. Саме тому сумніви заявника щодо незалежності та безсторонності цього суду можна розглядати як об'єктивно виправдані... [8, с. 230–231].

У зв'язку з розглянутим постає досить прикладне питання щодо співвіднесення принципу природного суду із судовою (суддівською) спеціалізацією, яка стає все більш усталеним явищем в багатьох країнах, а також межами такої спеціалізації.

Сьогодні судова спеціалізація набула багатьох різновидів, включаючи заснування спеціалізованих палат у вже наявних судах або створення окремих спеціалізованих судів. Така тенденція в організації судоустрою поширилась не лише в Європі, але й інших країнах Світу. Уже стало звичним, що спеціалізованим є судді, які працюють з обмеженою сферою права (наприклад, кримінальне право, сімейне право, економічне та фінансове право, право інтелектуальної власності, конкурентне право) або розглядають справи, які стосуються окремих ситуацій, які виникають в особливих сферах (наприклад, пов'язані з соціальним, економічним, сімейним правом). При цьому вкрай важливо чітко встановити допустимі межі судової спеціалізації, які мають забезпечувати суспільство та державу від неправових судочивих утворень особливої спеціалізації.

Якщо звернутись з цього питання до позицій Консультативної ради європейських суддів (далі – КРЕС), то ця міжнародна інституція чітко розрізняє природну судову спеціалізацію від особливих (надзвичайних) судів. Такий підхід зумовлюється потенційною небезпекою, що останні не зможуть забезпечити дотримання усіх гарантій, закріплених ст. 6 ЄКПЛ. Також КРЕС неодноразово виражала свої заперечення проти створення таких судів і зауважувала, що в разі існування таких судів, вони мають повністю забезпечувати дотримання усіх гарантій, які покладені і на звичайні суди [9].

Досліджуючи проблематику захисту прав людини в контексті терористичних загроз, свого часу КРЕС вказала, що універсальною відповіддю європейських держав на вимогу встановлення балансу між антитерористичною безпекою та захистом прав людини була відмо-

ва від створення "*tribunaux d'exception*" (особливих судів) як реакції на поточну загрозу, яку несе тероризм. Держави повинні довіряти своїм чинним судовим інституціям, які мають знаходити зазначений баланс відповідно до норм права, які загально застосовуються в демократичних державах, зокрема й міжнародними конвенціями та ЄКПЛ. Роль судді у справах, які стосуються терористичних актів, не повинна відрізнятися від тієї ролі, яку суддя відіграє стосовно інших правопорушень, коли характер предмета розгляду не виправдовує відмову від звичайних правил, які регулюють компетенцію суддів. Проте важливість проблеми тероризму передбачає, що злочини, які стосуються цієї категорії, повинні розглядатися судами, які мають юрисдикцію для слухання та вирішення справ про найтяжчі злочини, коли така компетенція розподіляється між національними судами. Утім, місцеві обставини або потреби, які мають стосунок до безпеки суддів, можуть іноді виправдовувати звернення до спеціалізованих судів, які матимуть компетенцію щодо справ про тероризм, але в будь-якому разі важливо, щоб ці спеціалізовані суди складалися з незалежних суддів та застосовували звичайні процесуальні правила з повним додержанням прав сторони на захист та публічності судового розгляду і щоб справедливість судового процесу була гарантована в усіх справах.

Таким чином, КРЕС рекомендує державам відмовитися від створення "*tribunaux d'exception*" або законодавства, несумісного із загально визначеними правами, як у контексті адміністративних дій, спрямованих на попередження актів тероризму, так і в контексті кримінального судочинства [10].

Проведені дослідження та набутий КРЕС досвід у сфері судової спеціалізації дали можливість виробити певні стандарти в цій сфері. Зокрема, закони та правила, які регулюють процедуру призначення, перебування на посаді, підвищення, незмінності та дисципліну суддів мають бути однаковими як для спеціалізованих, так і загальних суддів. *Принцип рівного статусу* для загальних та спеціалізованих суддів має також поширюватися і на суддівську винагороду. Спеціалізація як така не виправдовує визначення роботи спеціалізованого судді як більш вагомої. При цьому вбачається, що панівну роль у винесенні рішень мають відігравати "*загальні судді*". *Спеціалізовані судді та суди мають існувати тільки за необхідності* через складність чи особливості закону чи фактів і задля належного адміністрування судочинства. *Спеціалізовані судді та суди завжди мають залишатися частиною єдиного судового органу*. Спеціалізовані судді, як і "загальні судді", мають відповідати вимогам незалежності та неупередженості відповідно до статті 6 ЄКПЛ, і в принципі, як загальні, так спеціалізовані судді повинні мати рівний статус [9].

Однією з особливостей сучасної судової спеціалізації, на наш погляд, є екстраординарна судова спеціалізація, запровадження якої обумовлюється передусім кризовими процесами, які переживає сама судова система. "Екстраординарність" полягає у тому, що окремій спеціалізації підлягають уже спеціалізовані суди, зокрема, у сфері кримінальної юстиції. Тенденція до запровадження таких судів для деяких держав передусім пов'язується із корумпованістю та неефективністю загальних судів. Фактично така спеціалізація виступає реанімаційним, антикризовим механізмом чинної судової системи.

Зневіра в спроможності традиційного механізму правосуддя належним чином долати корупцію спонукала багато країн створити спеціалізовані антикорупційні суди. Найбільш поширеним аргументом на користь

створення спеціалізованих антикорупційних судів є потреба в більшій ефективності розгляду справ про корупцію та пов'язана з нею потреба подати сигнал національній та міжнародній спільноті, що країна серйозно ставиться до боротьби з корупцією [11, с. 26].

Для прикладу, у Словаччині спеціалізований суд утворювався через побоювання, що злочинні організації зможуть шантажувати чи підкуповувати суддів загальних судів. Закон про створення такого суду був прийнятий у 2003 році, а в 2005 році цей суд розпочав свою роботу. Основною причиною створення антикорупційного суду було прагнення зруйнувати місцеві зв'язки, що існували між суддями, адвокатами, прокурорами та організованою злочинністю. Антикорупційний суд був сформований із нових суддів, яким запропонували високу суддівську винагороду, особисту охорону, забезпечення їх захисту. Протягом перших років існування антикорупційного суду було досягнуто певних результатів: акумульовано спеціальні знання, розірвано деякі локальні злочинні зв'язки, успішно завершено кілька справ.

Водночас діяльність антикорупційного суду викликала невдоволення деяких політиків і суддів звичайних судів, у зв'язку із чим у 2009 році внаслідок конституційного оскарження було скасовано закон про спеціалізований антикорупційний суд. Зокрема, основними підставами для конституційного подання були: безпекова перевірка для суддів, вимоги якої не відповідали принципу незалежності судової влади; завищена зарплата суддів спеціалізованого суду, що було дискримінацією стосовно інших суддів; персональна юрисдикція суду щодо високопосадовців.

Після усунення виявлених законодавчих суперечностей у 2009 році було ухвалено новий закон і створено новий спеціалізований суд. На сьогодні спеціалізований суд Словаччини складається з 14 суддів, а до складу спеціалізованої прокуратури входять 19 прокурорів. Цей суд розглядає кілька категорій справ: навмисні вбивства, економічні правопорушення, у яких фігурують суми понад 6,6 млн євро, тяжкі злочини, скоєні злочинною або терористичною групою, та злочини екстремістського характеру [12].

Проте така особлива антикорупційна спеціалізація не завжди стає панацеєю проти корупції. В Індонезії, де антикорупційні суди утворювались як протипага корумпованим судам загальної юрисдикції, кілька суддів таких судів були звинувачені в корупції. У Філіппінах Верховний суд відсторонив від посади суддю спеціалізованого антикорупційного суду через звинувачення у причетності до корупційних дій [13].

На думку Метью К. Стівенсона та Софі А. Шютте, найбільш значуще питання щодо зв'язку між антикорупційними судами та звичайною судовою системою стосується місця спеціального суду в ієрархії судів. Зокрема, чи має бути антикорупційний суд окремим органом і чи мають такі судді спеціалізуватися лише на антикорупційних справах? Чи повинен спеціалізований антикорупційний суд мати первісну юрисдикцію (тобто бути судом першої інстанції), апеляційну юрисдикцію або поєднання і того, і другого? А також, який суд повинен мати апеляційну юрисдикцію над рішеннями антикорупційного суду? Країни, де було створено спеціалізовані антикорупційні трибунали, зробили різний вибір у цих питаннях.

По-перше, деякі країни не мають окремих антикорупційних судів або підрозділів, а лише призначають певних суддів для розгляду справ про корупцію (модель "одноосібного судді". За такої організації, що переважає в Бангладеш і Кенії, апеляційні скарги на рішення суддів анти-

корупційних судів першої інстанції проходять через один або більше звичайних проміжних кіл апеляційного розгляду перед розглядом у верховному суді країни.

По-друге, для тих країн, які запровадили самостійний спеціалізований антикорупційний суд, найбільш типовим підходом є те, щоб цей спеціальний орган функціонував як суд першої інстанції, а апеляційні скарги з антикорупційного суду надходять одразу до верховного суду. Суддям спеціального суду часто надають статус, що прирівнюється до статусу суддів проміжного апеляційного суду. Приклади цієї категорії включають Бурунді, Камерун, Хорватію, Непал, Пакистан, Сенегал і Словаччину.

По-третє, деякі країни запровадили змішану систему, де антикорупційний суд може функціонувати і як суд першої інстанції під час розгляду певних справ (зазвичай у більш значимих справах), і як апеляційний суд під час розгляду інших справ. Двома яскравими прикладами в цій категорії є Філіппіни та Уганда. На Філіппінах суд (*Sandiganbayan*) має виключну первісну юрисдикцію над правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, скоєними високопосадовцями; коли такі правопорушення вчиняють чиновники нижчого рівня, регіональні місцеві суди мають первісну юрисдикцію, а суд *Sandiganbayan* має апеляційну юрисдикцію. Система Уганди подібна в тому, що антикорупційний підрозділ (АКП) вищого суду зазвичай виступає лише судом першої інстанції в гучних справах; в інших випадках АКП розглядає апеляційні скарги на рішення магістратів.

У Ботсвані всі справи про корупцію розглядаються звичайними судами магістратів, але апеляційні скарги розглядаються в Суді з розгляду справ про корупцію (підрозділі Вищого суду Ботсвани), а не в звичайних апеляційних судах. Рішення Суду з розгляду справ про корупцію можуть бути оскаржені таким самим чином, як і будь-які інші рішення Вищого суду в Ботсвані – в Апеляційному суді, найвищому суді в ієрархії судових органів Ботсвани. Оскільки Суд з розгляду справ про корупцію Ботсвани має лише функції розгляду апеляційних скарг і ніколи не функціонує як суд першої інстанції, то його також можна розглядати як окрему категорію: спеціальний апеляційний підрозділ.

Насамкінець, щонайменше чотири країни – Афганістан, Болгарія, Малайзія, Індонезія – створили системи спеціалізованих антикорупційних судів, які включають як суди першої інстанції, так і апеляційні суди. Тобто в цих повних паралельних системах є антикорупційні місцеві суди і антикорупційні апеляційні суди для розгляду апеляційних скарг на рішення антикорупційних місцевих судів [11, с. 18–19].

Міжнародний та зарубіжний досвід виокремлює допустимі межі судової спеціалізації з метою забезпечення рівного та справедливого судового захисту. Проте існують країни, судовою владою яких не спромоглася здобути необхідного рівня незалежності, зокрема від корупційних впливів, підкупу, залякування, неправомірного політичного впливу. Для подолання такого кризового стану судової влади держави вимушені вдаватися до екстраординарної судової спеціалізації. Фактично наявність відокремлених антикорупційних судів (суддів) вказує на те, що інші судді є потенційно залежними, а тому довіряти розгляд певної категорії кримінальних проваджень не можна. Проте існування такої судової спеціалізації має бути тимчасовим заходом, оскільки всі судді мають бути рівними у своїй незалежності та відповідати належному рівню легітимності.

У 2018 році Україна також запровадила відокремлену антикорупційну судову спеціалізацію, обравши мо-

дель, яка передбачає утворення єдиного на всю державу Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС) як суду першої та апеляційної інстанції з винятковою підсудністю. Мотиви вибору такої моделі значною мірою були зумовлені зовнішніми впливами. Федеральний суддя США Марк Вулф, будучи міжнародним експертом, який активно долучився до антикорупційних реформ в Україні, зазначає, що "ЄС та США заохотили Україну створювати нові установи, наймати нових прокурорів, суддів та інших службовців. І світ спостерігає, чи може це спрацювати, бо якщо це не вдасться в Україні, якщо проблему неможливо буде розв'язати в межах країни, то потрібен буде міжнародний механізм забезпечення виконання законів, і це створить ще потужніший аргумент створення Міжнародного антикорупційного суду..." І в цьому сенсі Україна розглядається як "лабораторія антикорупційних реформ" [14].

Також, як стверджують Іванна Яна Кузь та Метью К. Стівенсон, антикорупційні активісти проводили активну кампанію за створення сильного антикорупційного суду, заручившись підтримкою міжнародних гравців, як-от Міжнародного валютного фонду (МВФ), Європейського Союзу (ЄС), Світового банку та інших донорів. Ці суб'єкти, хоча спершу й неохоче долучались до створення ВАКС, згодом стали його незамінною рушійною силою. Принциповим було те, що місцеві активісти переконали МВФ зробити створення ВАКС умовою для надання Україні фінансування на суму \$1,9 млрд. Окрім цього, ЄС у Меморандумі про взаєморозуміння з Україною від вересня 2018 року аналогічним чином обумовив надання фінансової допомоги [15, с. 2].

Після конституційної реформації 2016 р., у ст. 125 Основного Закону України з'явилося положення: "Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди". Розвиваючи це конституційне положення, у ст. 31 Закону "Про судоустрій і статус суддів" (2016 р.) було встановлено, що в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ. До цієї категорії судів було зараховано ВАКС та Вищий суд із питань інтелектуальної власності (або ІР-суд, який формально було утворено в 2017 році, але на цей момент він свою діяльність не розпочав). У 2018 р. законодавець ухвалив Закон "Про Вищий антикорупційний суд", а Законом "Про утворення Вищого антикорупційного суду" започаткував створення цього суду.

Проте в політичних колах розгорнулася дискусія щодо конституційності цього суду, і, відповідно, суб'єкт права на конституційне подання (49 народних депутатів) у конституційному поданні (№ 04-02/6-339 від 22 липня 2020 р.) [16] поставив під сумнів низку положень Закону "Про Вищий антикорупційний суд" і звернувся до Конституційного Суду України про визнання вказаного закону неконституційним повністю. У свою чергу, Конституційний Суд України розпочав судове конституційне провадження щодо цього питання.

Детальне ознайомлення із правовою позицією суб'єкта конституційного подання вказує на те, що ключове питання цього конституційного провадження стосується наявності ознак "особливого суду" (у розумінні ч. 6 ст. 125 Конституції України) у механізмі законодавчого регулювання правового статусу ВАКС.

З метою пошуку об'єктивної відповіді на цю колізію, необхідним є абстрактне виокремлення головних ознак "особливого" суду. І для розв'язання цієї прикладної проблеми, на нашу думку, доречно передусім звернутись до ідейних основ принципу "природного суду".

Після епохи тоталітарного терору, масових репресій і каральної юстиції радянської доби на теренах сучасної України сформувалося чітке усвідомлення того, який суд недопустимий у демократичному суспільстві та правовій державі. На вітчизняному конституційно-правовому ґрунті концепт "природного суду" передусім знайшов своє відображення саме в конституційних положеннях (ч. 6 ст. 125), як імперативній нормі-забороні. Неприпустимість утворення надзвичайних чи особливих судів є своєрідним запобіжником від "неприродного" суду.

Як зазначають В. В. Комаров і Н. В. Сібільова, у ст. 125 Конституції "міститься імперативна норма щодо заборони створення надзвичайних та особливих судів. Причому зміст цих понять ні в Конституції України, ні в Законі України "Про судоустрій і статус суддів" не розкрито. Застосування ретроспективного інструментарію приводить до висновку про те, що й у законодавстві, і в науці під особливими судами розуміють відокремлені судові установи зі своєю системою інстанцій для розгляду виділених із загального масиву певних категорій справ (зазвичай тільки кримінальних). Надзвичайними судами вважають суди, які утворюються одноразово, для розгляду конкретної (зазвичай кримінальної) справи на підставі спеціального акта відповідного органу державної влади. Указане значення наведених понять свідчить про те, що навіть закріплення у законі можливості існування таких судів і визначення певного порядку їх утворення не позбавляє їх статусу особливих чи надзвичайних, оскільки вони за своєю природою суперечать закладеним у Конституції вимогам" [17, с. 873].

Важкий досвід власного історичного минулого зумовив необхідність на конституційному рівні (ст. 125 Основного Закону) установити норму, яка забороняє створення надзвичайних та особливих судів. Це конституційне положення відтворено в коментованій статті Закону. *Надзвичайні суди* – судові органи з особливим правовим статусом (порівняно із загальними судами), які створюються тільки у виняткових випадках, – у разі державного перевороту, революції, дії надзвичайного стану або під час війни тощо. Подекуди надзвичайні суди створюють за звичайних умов як інструмент соціально-політичного терору (наприклад, у 30-х років минулого століття "трійки" НКВС). Надзвичайні суди завжди переслідують каральну мету. Вони не обумовлені завданнями, установленими законом, а також звичайною формою судової процедури або загальними принципами правосуддя, такими як: право на захист або презумпція невинуватості. Зазвичай розгляд справ у надзвичайному суді має закритий характер терору, а їхні рішення не підлягають ніякому оскарженню.

Особливі суди – судові органи, які утворювалися для прискореного вирішення окремих, особливих для певного періоду категорій справ. В історії України були приклади особливих судів, які діяли за спрощеною процедурою судочинства, а справи розглядалися за відсутності захисту. Потрібно чітко відрізнити "надзвичайні" чи "особливі" суди від "спеціалізованих" судів. Водночас за наявності окремої спеціалізації у сфері адміністративних, господарських та кримінальних правовідносин законодавчою новелою стало запровадження "особливої" спеціалізації щодо питань інтелектуальної власності й протидії корупції, у зв'язку із чим утворюються Вищий суд із питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Утворення "вищих" судових ланок вочевидь передбачає наявність підпорядкованих їм інстанцій нижчого рівня. Проте, як випливає з положень Закону, вищі спеціалізовані суди утворюються як

суди першої інстанції. З огляду на зазначене, видається, що існує певна дихотомічна некоректність щодо назви новостворених судових установ, а також щодо визначення їхнього місця в системі судів України. Відповідно, або статус цих судів мав би бути визначений на рівні місцевих спеціалізованих судових інстанцій, або варто було б скоригувати їхню назву через усунення терміна "вищі". Можливо, найприйнятнішим для їхньої характеристики є поняття "особливі спеціалізовані суди". Проте, як відомо, у вітчизняній системі права питання інтелектуальної власності належать до сфери цивільно-правових відносин (книга четверта ЦК України "Право інтелектуальної власності"), а корупційні правопорушення і злочини – до сфери кримінально-правових відносин і протидії злочинності (розд. 17 КК України "Злочини у сфері службової діяльності"). Тому впровадження цих судів в окрему групу не виправдане, оскільки існують усі підстави для включення їх до системи загального судочинства України [18, с. 21–22].

Водночас постає питання, чи існує якась особлива специфіка судового провадження до категорії справ, що належать до підсудності ВАКС, на відміну від не менш небезпечних для суспільства й держави кримінальних правопорушень, наприклад основ національної безпеки України; проти життя та здоров'я особи; обігу наркотичних засобів чи проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку тощо. Як нам відомо, не існує. Усе це – провадження судів загальної юрисдикції у сфері кримінально-правових відносин.

Убачається, що, на противагу системі загальної юрисдикції, було утворено "екстраординарну" – виняткову юрисдикцію, що містить ознаки суперечності конституційному концепту "природного суду".

Принцип спеціалізації в організації та діяльності судових органів передусім спрямовано на оптимізацію роботи загальної судової системи, покращення її ефективності. Як відомо, згідно з ч. 2 ст. 22 чинного Закону "Про судоустрій і статус суддів" (2016) місцеві загальні суди розглядають *цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення* у випадках і порядку, визначених процесуальним законом. Це повною мірою відповідає поняттю загальної юрисдикції, утворення якої передбачено п. 12 "Перехідних положень" Конституції України. Конституційним імперативом є система судів загальної юрисдикції.

Таким чином, окремі форми судової спеціалізації в частині загальної юрисдикції допустимі як субсидіарні, допоміжні і в жодному разі не повинні підміняти собою загальну судову спеціалізацію. Конституційним імперативом окремої судової спеціалізації у межах загальної юрисдикції є лише *адміністративні суди* (ч. 5 ст. 125 Конституції України).

На субсидіарний характер окремої судової спеціалізації відносно загальної судової юрисдикції прямо вказують конституційні положення (ч. 4 ст. 125). Зокрема, Основний Закон чітко говорить про диспозитивний, а не імперативний характер вищих спеціалізованих судів: *"Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди"*. Конституція України припускає можливість існування "вищих спеціалізованих судів", але не стверджує обов'язковості їхнього існування, як, наприклад, Верховного Суду чи адміністративних судів.

Згідно з принципом "природного суду", до підсудності системи судів загальної юрисдикції мають належати всі кримінальні та цивільні провадження (загальна юрисдикція). Очевидно, що перелік статей КК України, які передані до юрисдикції ВАКС, природно має нале-

жати до юрисдикції загального кримінального судочинства. Проте, згідно зі ст. 33-1 КПК України, запроваджено **виняткову підсудність** ВАКС, до якої зараховано кримінальні провадження стосовно корупційних кримінальних правопорушень, передбачених у примітці ст. 45 КК України (корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до КК України вважають кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3-369, 369-2, 369-3 КК України, а також ст. 206-2, 209, 211, 366-1 КК України, якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених пунктами 1–3 ч. 5 ст. 216 КПК України).

Слідчі судді ВАКС здійснюють судовий контроль дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, що належать до підсудності ВАКС.

Інші суди, визначені КПК, не можуть розглядати кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, які належать до підсудності ВАКС (крім випадку, передбаченого абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК). Тобто в разі, якщо обвинувачений чи потерпілий є або був суддею чи працівником апарату ВАКС і кримінальне провадження належить до підсудності цього суду, таке кримінальне провадження у першій інстанції здійснює апеляційний суд, юрисдикція якого поширюється на м. Київ, і в такому разі ухвалені судові рішення оскаржують у апеляційному порядку до апеляційного суду, який визначається колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Убачається, що, наділивши ВАКС винятковою підсудністю щодо системи загальних судів, законодавець істотно відступив від допустимих меж конституційної законності.

Згідно з Конституцією України на судову владу та безпосередньо на суди покладається одне із ключових конституційних завдань – судовий захист прав та свобод особи [18, с. 18]. Зокрема, це впливає із: ст. 8 "звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується"; ст. 55 "права і свободи людини і громадянина захищаються судом"; ст. 32 "кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію..."; ст. 125 "з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди..."; ст. 145 "права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку".

Водночас завданням усіх судів, згідно зі ст. 2 Закону "Про судоустрій і статус суддів" (2016 р.), є *забезпечення кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України*.

Проте, згідно зі ст. 3 Закону "Про Вищий антикорупційний суд", на ВАКС покладено окремі, особливі завдання, які суттєво відрізняються від завдань загальних судів. Зокрема, у Законі стверджується: "Завданням Вищого антикорупційного суду є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотри-

манням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства". Убачається, що на ВАКС покладаються завдання боротьби з корупційною злочинністю, що несе в собі обвинувальний ухил. Викликає занепокоєння і "новітнє" завдання з *вирішення питань* про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства, що фактично є "цивільною" конфіскацією. Убачається, що на ВАКС покладено особливі, "екстраординарні" завдання, що на цей момент суперечить і букві, і духу Основного Закону України.

Висновки. Судова влада в державі має бути єдиною й цілісною. Така єдність і цілісність, зокрема, забезпечується єдиною спільною метою і завданнями, які покладаються на суди, незалежно від місця в системі судоустрою та юрисдикційної спеціалізації. Тому суди, які наділяються особливими, відмінними від загальних судів, метою і завданнями є особливими судами.

Міжнародний та зарубіжний досвід вказує на допустимі межі судової спеціалізації з метою забезпечення рівного та справедливого судового захисту. Проте існують країни, судова влада яких не спромоглася здобути необхідного рівня незалежності. Для подолання такого кризового стану судової влади держави вимушені вдаватися до екстраординарної судової спеціалізації. Фактично наявність відокремлених антикорупційних судів (суддів) вказує на те, що інші судді є потенційно залежними, а тому довіряти розгляд певної категорії кримінальних проваджень їм неможна. Проте існування такої судової спеціалізації має бути тимчасовим заходом, оскільки всі судді мають бути рівними у своїй незалежності та відповідати належному рівню легітимності.

За наявних умов, у яких опинилася Україна, вкрай важливо досягнути розумного балансу в дотриманні національного суверенітету та конституційної законності, з одного боку, та зовнішніми впливами міжнародних та зарубіжних суб'єктів, які намагаються адмініструвати правову систему нашої держави, з іншого.

Проведений аналіз також дає підстави виокремити ознаки "особливого суду" в контексті ст.125 Конституції України, зокрема:

1) Відокремлена судова установа з окремою системою інстанцій для розгляду виокремлених із загального масиву певних категорій справ (особлива підсудність) чи щодо окремої категорії осіб.

2) Суд, на який покладаються особливі, відмінні від інших загальних судів, мета й завдання діяльності.

3) Суд, який утворюється для прискореного вирішення окремих, особливих для певного періоду, категорій справ.

4) Суд, у якому судді мають особливий правовий статус (особливі завдання у разі здійснення судочинства; особливі професійні цензи (вимоги, критерії добору); особливий (неординарний) порядок формування суддівського корпусу тощо

Водночас утвердження *принципу природного суду* є фундаментальним конституційно-правовим надбанням цивілізованого людства, який покликаний захистити людину, її права та свободи від свавілля та використання судів як інструменту терору й неправомірного переслідування особи [19].

Список використаних джерел

1. Судебные системы Европы. Эффективность и качество системы правосудия : Исследование Европейской комиссии по эффективности правосудия. 2016. № 23. 54 с. URL: <https://rm.coe.int/23/168078f85d>
2. Шевченко О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія. К. : Вентурі, 1995. 176 с.
3. Конституція Франції 1791 р. // Документи истории Великой французской революции / Отв. ред. А. В. Адо. М., 1990. Т. 1. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1791.htm> (дата звернення: 19.09.2022).
4. За демократію через право : Доповідь Європейської комісії (Венеціанська комісія) щодо незалежності судової системи. Венеція, 2010, 12–13 березня. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standards_book_web-1.pdf
5. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. К., 2015. 708 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standards_book_web-1.pdf
6. Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text
7. Международные принципы, касающиеся независимости и подотчетности судей, адвокатов и прокуроров : Практическое руководство №1 // Международная комиссия юристов. Женева, 2013. 239 с.
8. МакБрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. 2-ге вид. К. : "К.І.С.", 2019. 554 с.
9. Opinion № 15 of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the specialisation of judges // The 13th plenary meeting of the CCJE. Paris, 13 November 2012. URL: <https://rm.coe.int/ccje-opinion-2012-no-15-on-the-specialisation-of-judges/16809f0078>
10. Opinion № 8 (2006) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on "the role of judges in the protection of the rule of law and human rights in the context of terrorism" // Consultative council of European judges (CCJE). Strasbourg, 17 July 2006. URL: <https://rm.coe.int/1680747d3e>
11. Стівенсон Метью К., Шютте Софі А. Спеціалізовані антикорупційні суди // Порівняльна картографія. Випуск У4. Лютий 2017. № 5. 32 с.
12. Відбулося експертне обговорення найкращих міжнародних практик створення спеціалізованих антикорупційних судів // Судова влада України. 06 березня м2017. URL: <https://pl.court.gov.ua/sud1608/pres-centr/news/333554/>
13. Слюсар Андрій. Антикорупційний суд в Україні: передумови утворення та гарантії ефективності // Transparency International. Лютий 2017. URL: <https://ti-ukraine.org/news/2175/>
14. Єгошина В. Міжнародний антикорупційний суд: утопічна концепція чи реальна перспектива? // Радіо свобода. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28583748.html>
15. Кузь Іванна Яна, Стівенсон Метью К. Вищий антикорупційний суд України. Інновації для безстороннього правосуддя // U4 BRIEF. 2020. № 5. 14 с.
16. Конституційне подання (№04-02/6-339 від 22 липня 2020 року) щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" від 7 червня 2018 року № 2447-VIII https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_349_2020.pdf (дата звернення: 16.06.2022).
17. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2011. 1128 с.
18. Закон України "Про судоустрій і статус суддів". Науково-практичний коментар / за заг. ред. М. А. Погорєцького, О. З. Хотинської-Нор, О. Г. Яновської. Київ : Алерта, 2019. 668 с.
19. Prylutskyi S., Strieltsova O., Nurullaiev I. Judicial Specialisation Through the Prism of the Principle of a "Natural Court": A Comparative Analysis // Access to Justice in Eastern Europe. 2022. № 1(13). P. 100–115. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1643449042.pdf.

References

1. Sudebnye sistemy Evropy. Effektivnost i kachestvo sistemy pravosudiya. (2016) [Judicial systems of Europe. Efficiency and quality of the justice system] Issledovaniye Evropeyskoy komissii po effektivnosti pravosudiya (№23) <https://rm.coe.int/-23/168078f85d> (in Russian).
2. Shevchenko, O. (1995). Istoriia derzhavy i prava zarubiznykh krain [History of the state and the laws of foreign countries]. Kyiv: Venturi (in Ukrainian).
3. Konstytutsiia Frantsii (1791) [Constitution of France] <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1791.htm> (in Ukrainian).
4. Dopovid Yevropeiskoi komisii Za demokratiiu cherez pravo (Venetsianska komisiiia) (2010) shchodo nezalezhnosti sudovoi systemy [Report on the independence of the judicial system part i: the independence of judges Adopted by the Venice Commission]. https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standards_book_web-1.pdf (in Ukrainian).
5. Yevropeiskii ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva (2015) [European and international standards in the field of justice] Kyiv https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standards_book_web-1.pdf (in Ukrainian).
6. Osnovni pryntsyipy nezalezhnosti sudovykh orhaniv (1985) [Basic Principles on the Independence of the Judiciary] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (in Ukrainian).

7. Mezhdunarodnaya komissiya yuristov (2007) Mezhdunarodne printsipy kasayushchiesya nezavisimosti i podotchetnosti sudey, advokatov i prokurorov. Prakticheskoe rukovodstvo [International principles concerning the independence and accountability of judges, lawyers and prosecutors] (in Russian).
8. MakBraid, Dzeremi. (2019) Yevropeiska konventsia z prav liudyny ta kryminalnyi protses [Human Rights and Criminal Procedure] Kyiv: "K.I.S." (in Ukrainian).
9. Opinion No. 15 (2012) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the specialisation of judges
10. Opinion No. 8 (2006) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on "the role of judges in the protection of the rule of law and human rights in the context of terrorism".
11. Stivenson, Metiu K., Shiutte, Sofi A. (2017). Spetsializovani antykoruptsiini sudy Porivnialna kartohrafiia [Specialized anti-corruption courts Comparative cartography] (5), U4 (in Ukrainian).
12. Vidbulosia ekspertne obhovorennia naikrashchikh mizhnarodnykh praktyk stvorennia spetsializovanykh antykoruptsiinykh sudiv [An expert discussion of the best international practices of creating specialized anti-corruption courts took place] <http://www.vru.gov.ua/news/2067> (in Ukrainian).
13. Sliusar, A. Antykoruptsiinyi sud v Ukraini: peredumovy utvorennia ta harantii efektyvnosti [Anti-corruption court in Ukraine: prerequisites for its formation and guarantees of effectiveness] <https://ti-ukraine.org/news/2175/> (in Ukrainian).
14. Mizhnarodnyi antykoruptsiinyi sud: utopichna kontsepsiia chy realna perspektyva? [The International Anti-Corruption Court: Utopian

Concept or Real Prospect?] <https://www.radiosvoboda.org/a/28583748.html> (in Ukrainian).

15. Kuz, Ivanna Yana, Stivenson, Metiu K. (2020). Vyshchy antykoruptsiinyi sud Ukrainy. Innovatsii dlia bezstoronnoho pravosuddia [The Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine. Innovation for impartial justice] U4 BRIEF, (5) (in Ukrainian).

16. Konstytutsiine podannia shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy "Pro Vyshchy antykoruptsiinyi sud" (2020) [Constitutional submission (No. 04-02/6-339 dated July 22, 2020) regarding the conformity of the Law of Ukraine "On the High Anti-Corruption Court" with the Constitution of Ukraine (constitutionality)] https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_349_2020.pdf (in Ukrainian).

17. Konstytutsiia Ukrainy. (2011) [Constitution of Ukraine] Naukovo-praktychnyi komentar [Scientific and practical commentary] Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).

18. Pro sudoustrii i status suddiv Zakon Ukrainy (2019) [The Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges"] Naukovo-praktychnyi komentar [Scientific and practical commentary] Kyiv: Alerta (in Ukrainian).

19. S Prylutskyi, O Strieltsova, I Nurullaiev 'Judicial Specialisation Through the Prism of the Principle of a "Natural Court": A Comparative Analysis' 2022 1(13) Access to Justice in Eastern Europe 100–115. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5-1-n000103>.

Received: 16.06.22

Revised: 01.09.22

Accepted: 16.09.22

S. Prylutskyi, Dr of Law, Associate Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRINCIPLE OF JUDICIAL SPECIALIZATION THROUGH THE PRISM OF THE CONCEPT OF THE NATURAL COURT

In the current conditions of intensive development of public relations and the complication of their legal regulation more and more states are turning to the institute of specialization of the judiciary organization and judiciary exercise. Thus, in Ukraine, it is established at the constitutional level that the judicial system of Ukraine is built on the principles of territoriality and specialization, additionally, higher specialized courts may operate in accordance with the law. Moreover, the Constitution of Ukraine states that the establishment of extraordinary and special courts is not allowed. In Art. 31 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" (2016) it is stated that in the judicial system the higher specialized courts function as first instance courts for certain categories of cases. This category of courts currently includes the High Court of Intellectual Property and the High Anti-Corruption Court.

However, a fierce debate evolved in Ukrainian political circles concerning the constitutionality of the anti-corruption court, and, accordingly, the subject of the constitutional petition questioned the number of provisions of the Law on the High Anti-Corruption Court and referred to the Constitutional Court to declare the law unconstitutional. The Constitutional Court of Ukraine has initiated the constitutional proceedings on this issue. The familiarization with the legal position of the subject of the constitutional petition indicates that the key issue of this constitutional proceeding concerns the presence of signs of a "special court" (within the meaning of Part 6 of Article 125 of the Constitution of Ukraine) in the mechanism of legislative regulation of the High Anti-Corruption Court.

In order to find an objective answer to the existing conflict, there appeared a necessity to clarify the legal nature of judicial specialization and to identify key features of the "special court". To solve such an applied issue, the author turned to the theoretical and applied provisions of the principle of natural court, that provided the grounds for the subject of this work.

Keywords: judicial specialization, specialized natural court, the right to a fair trial, Supreme Anti-Corruption Court, special court, extraordinary court.